

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИКА ЕКОЛОГІЧНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

У статті наводяться теоретичні положення та програма емпіричного дослідження ідентичності особистості як чинника екологічно-орієнтованої життєдіяльності. Констатується, що посилення негативного впливу людської життєдіяльності на довкілля, потребує від людини вміння самовизначатися щодо змісту своїх потреб. Важливою складовою самовизначення є ідентичність особистості. Ідентичність проявляє себе у двох основних аспектах – орієнтованому на соціальне оточення (соціальна ідентичність), орієнтованому на унікальність проявів особистості (особистісна ідентичність). Універсальними проявами ідентичності особистості у її повсякденній життєдіяльності є персоналізація і психологічне привласнення об'єктів життєвого оточення. Обґрунтовано гіпотезу дослідження про існування відмінностей у проявах персоналізації та психологічного привласнення об'єктів життєвого оточення у людей із розвинутою особистісною і соціальною ідентичністю. Ці відмінності зумовлюють екологічність життєдіяльності у першому випадку і неекологічність у другому. Представлені: процедура операціоналізації вихідних понять та положень дослідження, його методичний інструментарій, очікувані залежності між досліджуваними змінними.

Ключові слова: *психологія життєдіяльності, особистісна ідентичність, соціальна ідентичність, персоналізація, психологічне привласнення.*

Вивчення самосвідомості як важливого психологічного чинника організації життєдіяльності людини, яка не шкодить довкіллю, є вкрай важливим. Актуальність подібних розробок зумовлена величезним деструктивним впливом сучасного суспільства масового споживання на стан навколишнього середовища. Проблеми неощадливого використання енергоресурсів в процесах виробництва товарів масового попиту, утилізації побутових відходів, промислового забруднення води, повітря тощо вже стали глобальними. Однак люди слабо усвідомлюють зміст своєї життєдіяльності у аспектах, небезпечних для довкілля. Ми бездумно витрачаємо енергоресурси у побуті, не переймаємося питаннями вторинного використання побутових відходів, не обмежуємо себе у гонитві за новим, більш

модним, престижним тощо. Безумовно економічні, правові та організаційні моделі та заходи, які регламентують життєдіяльність людини заради досягнення екологічної безпеки, мають ставати все більш дієвими. Однак вони не відміняють необхідності екологічного виховання людини, яка здатна самовизначатися по відношенню до змісту своїх потреб, умов та засобів їх задоволення.

Вирішуючи проблему особистісної детермінації еколого-орієнтованої життєдіяльності, ми зосередилися на дослідженні ідентичності особистості як складовій такого самовизначення. Актуальність та практична значущість психологічного пошуку шляхів екологізації життєдіяльності людини зумовили необхідність емпіричної перевірки висунутого припущення і розробки для цього теоретично виваженої програми емпіричного дослідження.

Метою статті є обґрунтування організаційно-методичних засад емпіричного дослідження ідентичності особистості як чинника екологічно-орієнтованої життєдіяльності.

Ідентичність особистості - це процес та результат визначення нею себе в термінах психологічних, фізичних рис, соціальних категорій, внаслідок чого вона відчуває свою цілісність, тотожність, неподільність історії свого життя. Переважаючою у сучасній психології є думка про наявність двох основних аспектів ідентичності - орієнтованого на соціальне оточення (соціальна ідентичність) і на унікальність проявів особистості (особистісна ідентичність) (Дж. Мід, І. Гоффман, Ю. Хабермас, Х. Теджфел, Дж. Тернер, Г. Брейкуелл та ін.). Соціальна ідентичність – це самовизначення особистості в термінах соціальних категорій (професійних, статевих, сімейно-рольових тощо), внаслідок чого о. відчуває себе належною до певної соціальної групи. Особистісна ідентичність - це самовизначення особистості в термінах фізичних, психологічних рис, усвідомлення власних цінностей, цілей внаслідок чого особистість відчуває себе індивідуальною та неповторною, тотожною собі (в часі та просторі) та відмінною від інших [3].

На попередньому етапі нашого дослідження, виходячи з наведених визначень, теоретично було обґрунтоване припущення про те, що саме розвинена особистісна ідентичність, зумовлює екологічність життєвої активності людини, оскільки уявлення про себе як неповторну індивідуальність допомагають протистояти тиску стандартів та вимог суспільства споживання [4]. Людина, яка схильна визначати себе у термінах особистісної ідентичності, буде облаштовувати різні життєві ситуації чином, необхідним для отримання інформації про себе як відмінної від інших. В той самий час людина, яка тяжіє до визначення себе у термінах соціальної ідентичності, буде облаштовувати різні життєві ситуації чином, схожим з тим, яким їх облаштовує група, з якою вона себе ідентифікує.

Саме розвинена соціальна ідентичність особистості робить її чутливою до впливу реклами, PR-технологій в різних життєвих сферах і ситуаціях. Зміни у життєвому оточенні такої людини є динамічними і відображають зміну стандартів та вимог груп, з якими вона себе ідентифікує. Підтримання такої динаміки потребує використання більшої кількості ресурсів: матеріалів, енергії, тощо і, таким чином, певною мірою зумовлює неекологічність життєдіяльності.

Виходячи з цих міркувань, було визначено мету емпіричного етапу дослідження - встановлення психологічних механізмів реалізації особистісної та соціальної ідентичності як чинника екологічності/неекологічності повсякденної життєдіяльності людини.

Для перевірки базової гіпотези та досягнення мети емпіричного етапу дослідження поставлені такі завдання.

1. Виділити універсальні прояви ідентичності особистості, які характеризують обидва її аспекти (як соціальну, так і особистісну ідентичності) у повсякденній життєдіяльності.

2. Теоретично визначити наявність таких відмінностей у проявах особистісної та соціальної ідентичності у життєдіяльності особистості, які зумовлюють екологічність життєдіяльності у першому випадку і неекологічність у другому.

3. Встановити можливості операціоналізації уявлень про такі аспекти ідентичності, які зумовлюють екологічність/неекологічність життєдіяльності та розробити відповідний методичний інструментарій їх дослідження.

4. Провести емпіричне дослідження психологічних механізмів реалізації особистісної та соціальної ідентичності як чинника екологічності/неекологічності життєдіяльності людини.

Для рішення першого завдання теоретично були виділені феномени, у яких розкриваються взаємозв'язки між проявами соціальної чи особистісної ідентичності людини і організацією нею своєї життєдіяльності. Такими феноменами виступають феномени «персоналізації» і «психологічного привласнення» особистістю об'єктів її життєвого оточення.

Поняття персоналізації життєвого середовища, американський психолог І.Альтман тлумачить як кількість змін, які людина здійснила у своєму оточенні з метою залишити у ньому індивідуальну печатку. «Персоналізуючи середовище... людина ставить свій індивідуальний відбиток на нього, інформує інших, де її місце починається і закінчується, а також являє світу свої цінності та переконання» [7, с. 9]. Втілюючись у своєму життєвому оточенні, певним чином персоналізуючи його, людина підтримує та захищає свою ідентичність. Деякі із способів персоналізації життєвого середовища є способами повідомлення про прагнення переживати свою особистісну ідентичність, а деякі інформують про прагнення пережи-

вання соціальної ідентичності. В першому випадку персоналізація виглядає як індивідуалізація свого оточення, в другому – як типізація в межах стандартів групи ідентифікації.

Сутність феномену психологічного привласнення об'єктів життєвого оточення полягає в тому, що персоналізоване життєве оточення, яке виражає «Я» особистості, так чи інакше психологічно присвоюється нею, сприймається та переживається як «моє», розглядається як продовження та розширення себе у матеріальний світ, входить у Я-концепцію особистості? Саме такі психологічні зв'язки із оточенням є екологічно значущими, оскільки «привласнене» докільля зберігається та захищається немов би то є сама людина [5].

Для вирішення другого завдання емпіричного дослідження – окреслення таких відмінностей у проявах особистісної та соціальної ідентичності, які зумовлюють екологічність життєдіяльності у першому випадку і неекологічність у другому – треба відповісти на наступне питання: чи може впливати різниця у способах персоналізації життєвого середовища, спричинених переживанням чи-то особистісної, чи-то соціальної ідентичності на глибину та інтенсивність його психологічного привласнення, на ставлення до цього середовища в континуумі значень «моє – чуже»?

Якщо обговорювати це питання в термінах теорії ідентичності, то можна уявити, що людина привласнює ті об'єкти, які підкріплюють характерний для неї спосіб самовизначення: чи як неповторної індивідуальності, чи як представника групи. Відносно змісту того, що привласнює людина із розвиненою соціальною ідентичністю, вперше висловився ще У. Джемс. Як відомо, до складу так званої «емпіричної особистості» він вводив ті об'єкти, які підкріплюють уявлення про свою значущість, багатство, приналежність до певної групи, тобто в очах соціуму відповідають критеріям пристосованості до нього. Саме по відношенню до таких об'єктів виникають специфічні емоційні реакції (ними пишаються, страждають, коли їх втрачають). Вони викликають також відповідну поведінку особистості: оберігаються, захищаються нею, тому що завдяки цим діям особистість підтверджує свій високий статус [2].

Зауважимо, однак, що змінюється мода, стандарти або обставини життя і людина відчужується від старого світу, відкидає його як непотрібний мотлох, замінює іншим, більш престижним і сучасним. Таким чином психологічне привласнення у даному випадку має невеликі часові межі і поведінка по збереженню та захисту привласненого також не триває довго.

Ми вважаємо, що суттєво іншими за змістом, інтенсивністю, тривалістю виступають процеси психологічного привласнення у людини із розвиненою особистісною ідентичністю. Така людина виявляє та стверджує свою ідентичність шляхом творення та роз-

виту індивідуально-неповторного світу. Він є сталим, більш-менш вільним та незалежним від соціальних очікувань та впливів. Цей світ, стаючи своєрідним розширенням особистості, зберігається та захищається нею.

Виходячи з викладеного, ми висуваємо припущення, що існує тісний зв'язок між сталим переживанням особистісної чи соціальної ідентичності, певною активністю у персоналізації об'єктів життєвого середовища та ступенем їх психологічного привласнення. Суб'єкти із розвинутою особистісною ідентичністю персоналізують своє життєве оточення шляхом створення його індивідуально-неповторного вигляду і на цій основі більш активно психологічно привласнюють його. Саме така активність є запорукою і виявом екологічності їх життєдіяльності.

Для рішення третього завдання дослідження та емпіричної перевірки вказаного припущення треба виділити референтні показники персоналізації та психологічного привласнення об'єктів життєвого оточення особистостями з відмінностями у змісті ідентичності. Виходячи з викладених вище міркувань, показником персоналізації може виступати категоризація об'єктів життєвого оточення в термінах «унікальний-типовий», а показником психологічного привласнення - категоризація таких об'єктів в термінах «мій-чужий».

Таким чином: а) для людини із розвинутою особистісною ідентичністю більш властива тенденція оцінки об'єктів життєдіяльності як унікальних, неповторних, для людини із розвинутою соціальною ідентичністю - як типових для груп, з якими вона себе ідентифікує. Якщо будуть виявлені такі відмінності, можна стверджувати наявність відмінностей у глибині персоналізації того, що оточує людину у її життєдіяльності; б) для людини із розвинутою особистісною ідентичністю більш властива тенденція оцінки об'єктів як таких, з якими вона психологічно поєднана, як «моїх», для людини із розвинутою соціальною ідентичністю більш властива тенденція оцінки об'єктів як таких, з якими немає тісного психологічного зв'язку, як тією чи іншою мірою «чужих». Якщо будуть виявлені такі відмінності, можна стверджувати наявність відмінностей у глибині психологічного привласнення того, що оточує людину у її життєдіяльності.

В ході створення методичного інструментарію дослідження виникло питання систематизації об'єктів життєвого оточення, які людина оцінює за вказаними вище категоріями. Вирішуючи це питання на основі опрацювання відповідної літератури [1; 6], ми виділили рівні життєвого оточення людини, з якими вона постійно взаємодіє у своїй життєдіяльності. Вони отримали назву мікро-, мезо- та макросередовища повсякденного життя. Критерієм такого рівневого розподілу виступала об'єктивна спроможність людини ді-

єво перетворювати середовищні об'єкти в процесі життєдіяльності чи пристосовуватися до них, використовуючи їх можливості в той чи інший спосіб.

Першим з таких рівнів є життєве *мікросередовище* – об'єкти якого спроможні контролювати і перетворювати окремі люди та малі групи. До об'єктів, що наповнюють мікросередовище відносять: предмети вжитку, одяг, меблі, житлові приміщення, індивідуальні транспортні засоби, тощо.

Рівень життєвого *мезосередовища* – це безліч об'єктів, явищ життєвого оточення людини, що впливають на її функції, стани, властивості як біосоціальної істоти, але при цьому контролюються і перетворюються великими, найчастіше офіційними групами – організаціями. Об'єкти житлового мезосередовища: магазини, місця проведення дозвілля, житлові мікрорайони з їхньою інфраструктурою тощо.

Рівень життєвого *макросередовища* – природно-географічне середовище життя людини, суб'єктами збереження, контролю, перетворення якого є держава та державні органи, міжнародні організації, що представляють інтереси окремого регіону і людства загалом. Воно поділяється на земне, надземне, підземне, водне, підводне. До його об'єктів відносять територію держави і континенту, водні, підводні, підземні, повітряні простори, які зумовлюють багато аспектів людського життя.

Здійснивши процедури операціоналізації вихідних понять та обґрунтування емпіричних індикаторів досліджуваних явищ, ми можемо конкретизувати гіпотезу емпіричного дослідження про вплив змісту ідентичності особистості на екологічність/неекологічність її життєдіяльності у наступних робочих гіпотезах:

1). Існує тісний зв'язок між розвиненою особистісною ідентичністю та тенденцією персоналізувати та психологічно привласнювати людиною різнорівневі об'єкти її життєвого середовища. Така внутрішня активність є показником екологічно-орієнтованої життєдіяльності.

2). Розвинена соціальна ідентичність особистості не є безпосереднім чинником процесів персоналізації та психологічного привласнення людиною об'єктів її життєвого оточення як таких, що забезпечують екологічну орієнтацію життєдіяльності.

Для перевірки робочих гіпотез у дослідженні планується використання: опитувального методу, методу суб'єктивного шкалювання різнорівневих об'єктів життєвого оточення за критеріями «індивідуальний-типовий» та «мій-чужий». Відповідно до вимог цих методів планується використання таких методик дослідження:

1. Тест двадцяти висловлювань М. Куна, Т. Макпартленда, для визначення рівнів особистісної та соціальної ідентичності;

2. 10-бальна оціночна шкала для оцінювання досліджуваними за критерієм «унікальний-типовий» різнорівневих об'єктів його життєвого середовища.

3. 10-бальна оціночна шкала для оцінювання досліджуваними за критерієм «мій-чужий» різнорівневих об'єктів його життєвого середовища.

За допомогою вказаних методик планується проведення емпіричного дослідження психологічних механізмів реалізації особистісної та соціальної ідентичності як чинника екологічності/неекологічності життєдіяльності людини.

В цілому за результатами проведеної роботи можна зробити наступні висновки.

Визначено поняття екологічно-орієнтованої життєдіяльності як повсякденної життєзабезпечуючої активності людини, що не шкодить довкіллю та підкреслена роль процесів самосвідомості в організації такої життєдіяльності.

Сформульована загальна гіпотеза дослідження про те, що чинником самовизначення у реалізації екологічно-орієнтованої життєдіяльності може бути розвинена ідентичність особистості. Ця гіпотеза потребує перевірки і розробки для цього теоретично виваженої програми емпіричного дослідження.

Виділені два основних аспекти ідентичності – соціальна ідентичність, орієнтована на визначення себе в термінах соціальних категорій та груп і особистісна ідентичність, орієнтована на визначення себе в термінах унікального досвіду людини. Встановлені універсальні прояви ідентичності особистості у її повсякденній життєдіяльності, якими є персоналізація і психологічне привласнення об'єктів життєвого оточення.

Конкретизована гіпотеза дослідження щодо наявності таких відмінностей у проявах особистісної та соціальної ідентичності (персоналізації та психологічного привласнення об'єктів життєвого оточення), які зумовлюють екологічність життєдіяльності у першому випадку і неекологічність у другому.

Представлені: процедура операціоналізації вихідних понять та положень дослідження, його методичний інструментарій, очікувані залежності між досліджуваними змінними.

Література

1. Голд Д. Психология и география: Основы поведенческой географии. Пер. с англ. / Д.Голд – М.: Прогресс, 1990. – 304с.
2. Джемс У. Психология /У.Джемс. – М.: Педагогика, 1991. – 369 с.
3. Павленко В.И. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии /В.И.Павленко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 135 – 142.

4. Рудоміно-Дусятська О.В. Еколого-психологічні аспекти дослідження особистісної та соціальної ідентичності людини /О.В. Рудоміно-Дусятська // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – 2016. – Т.7, – вип. 42 – С.182 - 193.
5. Хейдметс М. Психология среды: становление и поиск / М. Хейдметс // Тенденции развития психологической науки. / Отв. ред. Б.Ф.Ломов, Л.И. Анцыферова – М.: Наука, 1989. – С. 242 - 254.
6. Черноушек М. Психология жизненной среды. / Пер. с чеш. / М.Черноушек – М.: Мысль 1989. – 174с.
7. Altman I. The Environment and Social Behavior: Privacy, Personal space, Territoriality and Crowding – Brooks Cole, Monterey, CA, 1975. – 256 p.

Spysok vikoristanih dzherel

1. Gold D. Psihologija i geografija: Osnovy povedencheskoj geografii. Per. s angl. / D.Gold – М.: Progress, 1990. – 304s.
2. Dzhems U. Psihologija /U.Dzhems. – М.: Pedagogika, 1991. – 369 s.
3. Pavlenko V.I. Predstavlenija o sootnoshenii social'noj i lichnostnoj identichnosti v sovremennoj zapadnoj psihologii /V.I.Pavlenko // Voprosy psihologii. – 2000. – № 1. – S. 135 - 142.
4. Rudomino-Dusjats'ka O.V. Ekologo-psihologichni aspekti doslidzhennja osobistisnoї ta social'noї identichnosti ljudini /O.V. Rudomino-Dusjats'ka // Aktual'ni problemi psihologii. Zbirnik naukovih prac' Institutu psihologii im. G.S. Kostjuka NAPN Ukraini. – 2016. – Т.7, – вип. 42 – С.182 - 193.
5. Hejdmets M. Psihologija sredy: stanovlenie i poisk / M. Hejdmets // Tendencii razvitija psihologicheskoi nauki. / Otv. red. B.F.Lomov, L.I. Ancyferova – М.: Nauka, 1989. – S. 242 - 254.
6. Chernoushek M. Psihologija zhiznennoj sredy. / Per. s chesh. / M.Chernoushek – М.: Mysl' 1989. – 174s.
7. Altman I. The Environment and Social Behavior: Privacy, Personal space, Territoriality and Crowding – Brooks Cole, Monterey, CA, 1975. – 256 p.

Рудмино-Дусятская Е.В. Организационно-методические основы исследования идентичности личности как детерминанты экологически-ориентированной жизнедеятельности

В статье представлены теоретические положения и программа эмпирического исследования идентичности личности как фактора организации жизнедеятельности, которая не вредит окружающей среде. Констатируется, что усиление негативного влияния человеческой жизнедеятельности на окружающую среду, требует от человека умения самоопределяться в отношении своих потребностей. Важной составляющей самоопределения является идентичность личности. Основными аспектами идентичности являются социальная идентичность, ориентированная на социальные категории и группы и личностная идентичность, ориентированная на уникальность опыта человека. Универсальными проявлениями идентичности личности в ее повседневной жизнедеятельности является персонализация и психологическое «присвоение» объектов жизненного окружения. Обоснована гипотеза о существовании различий в проявлениях персонализации и пси-

хологического «присвоения» объектов жизненного окружения у людей с развитой личностной и социальной идентичностью. Эти различия обуславливают экологичность жизнедеятельности в первом случае и неэкологичность во втором. Представлены: процедура операционализации исходных понятий и положений исследования, его методический инструментарий, ожидаемые зависимости между выделенными переменными.

Ключевые слова: *психология жизнедеятельности, личностная идентичность, социальная идентичность, персонализация, психологическое «присвоение».*

Rudomino-Dusiatska O.V. Organizational-methodical bases of research of identity of a person as determinants of ecologically-oriented daily activity

The article discusses theoretical positions and the program of empirical research of the identity of a person as a factor in the organization of their daily activity, which does not harm the environment. It is noted that the psychological condition of the ecologically-oriented style of life is the ability of the individual to self-determination. An important component of self-determination is the identity of the individual. The main aspects of identity are social identity, oriented to social categories and groups and personal identity, focused on the uniqueness of human experience. Universal manifestations of the identity of the individual in everyday life are personalization and psychological «appropriation» of the objects of the life environment. The hypothesis about the existence of differences in the manifestations of personalization and psychological «appropriation» of the objects of the life environment in a person with a predominance of social or personal identity is substantiated. These differences cause the ecologically-oriented daily activity in the first case and the lack of the ecologically-oriented daily activity

in the second. Presented are: procedure of operationalization of initial concepts and research provisions, its methodological tools, expected dependencies between the selected variables.

Keywords: *psychology of life, personal identity, social identity, personalization, psychological “appropriation”.*